

Fokos-Fuchs Dávid a finnugor nyelvész*

A Nyelvtudományi Társaság megünnepelte Fokos-Fuchs Dávid 70., 75., 80. és 85. születésnapját, sőt még arra is megadatott a lehetőség, hogy a 90. születésnapján nemcsak ünnepi ülésen köszönthettük szaktudományunk elismert és szeretett nesztorát, hanem a Nyelvtudományi Közlemények és az Acta Linguistica 1974. évfolyamát emlékkönyvként szeretetünk, tiszteletünk és nagyrabecsülésünk jeléül átadhattuk neki, s így legalább azt megérhette, hogy gazdag tudományos eredményű, de az elismerés külső jeleiben nem bővelkedő pályája végén meggyőződhetett a munkásságát legjobban értő és legilletékesebben értékelő kollégák fenntartás nélküli elismeréséről és szeretetéről.

Az előző öt ünneplés alkalmával az ünnevelt köszöntése nem okozott nehézséget, hiszen a 70. születésnapjáig majdnem 300 publikációja jelent meg, köztük olyan jelentős munkákkal mint a Patkanov feljegyzései alapján készült déli osztják nyelvtan, mely mai napig az egyetlen rendszeres osztják nyelvtan, a Zürjén népköltészeti mutatóványok, a Zürjén szövegek, a Volksdichtung der Komi (Syrjänen), a Munkácsi hagyatékából sajtó alá rendezett Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken s számos tudományunk történetében mérföldkőnek tekinthető cikke. Ezt az életműnek már eddig is jelentős kiadványsorozatot a 75. születésnapig több módszertanilag és elvileg is jelentős tanulmányon kívül egy rég várt mű megjelenése koronázta meg: Fokos Dávid kétkötetes zürjén szótára 1959-ben jelent meg. A szerző ekkor úgy érezte, hogy megérte munkája befejezését. De szerencsére nem így történt, mert 80. születésnapjáig az NSZK-ban megjelentethette urál-altaisztikai munkásságának főművét, a Rolle der Syntax in der Frage nach Sprachverwandtschaft, mit besonderer Rücksicht auf das Problem der ural-altaischen Sprachverwandtschaft címűt. Az életművet jelentős alkotásokkal még 80 éves kora után is gyarapította, ekkor fejezte be a Reguly-hagyaték kiadását, mely a Pápay korai halála miatt csak részben megfejtett utolsó éneket is tartalmazza. Fokos-Fuch 90. születésnapjára összeállított és kiadott bibliográfia (ALH 24 : 15—27) 1970-ig közöl publikációs jegyzéket (nincs benne azonban pl. a 85. születésnapján az üdvözlésekre adott válasza, l. MNy. 66 : 127—8).

Az ötször megismételt szívből jövő ünneplés (MNy. 51: 400, 528, 56: 508, 61: 509, 66: 382, 513, 71: 506, 73: 124, Lakó György, NyK 56: 289—91, NyK 61: 387, Kálmán Béla, MNy. 56: 139—40, Lakó, ALH 9: 235—40, N. Sebestyén Irén, NyK 66: 429—31, Lakó, uo. 432, Kálmán Béla, MNy. 66:

* Fokos-Fuchs Dávid születésének 100. évfordulóján a Magyar Nyelvtudományi Társaság által rendezett ünnepi ülésen elhangzott előadás.

126—7, ALH 20: 403—5, Vértes, Edith, ALH 20: 329, Hajdú Péter, MNy. 70: 373—5, Vértes, Edith, ALH 24: 3—14, Erdődi József, Nyr. 99: 117—21 stb.) és a tudományos és emberi értékeket egyaránt hangsúlyozó nekrológok (Lakó György, MNy. 74: 1—3, ALH 28: 147—50, Bereczki Gábor, NyK 80: 171—3, Itkonen, Erkki, FUF 43: 349—54 stb.) megjelenése után azt lehet gondolni, hogy Fokos-Fuchs Dávid születésének 100. évfordulóján aligha lehet munkásságáról valami újat mondani, hiszen sem postumus munkája, sem hagyatékából sajtó alá rendezett műve nincs, az utolsó méltatások óta nem telt el annyi idő, hogy művei ma más elbírálás alá eshetnének. Azzal a tudattal fogtam hozzá a centenáriumi ünneplés rendezőinek megbízása alapján Fokos-Fuchs Dávidról, mint finnugor nyelvészről egy ünnepi-méltató előadás írásának, hogy az eddigi öt ünneplés után újat nyilván nem mondhatok róla. Munka közben azonban megváltozott a véleményem, s az eddig is jelentősnek tartott munkásságát az urálisztika szempontjából most még többre becsülöm, és a nyelvészet történetében ma kicsit máshol látom a helyét, mint azelőtt.

Fokos Dávid nyelvészeti pályafutását közvetlenül a századforduló után kezdte meg (1905 óta vannak publikációi), amikor elegendő hozzáférhető nyelvészeti anyag a komoly, alapos eredményekre vezető munkához még nem állt a kutatók rendelkezésére. A helsinki Finnugor Társaság ösztöndíjsai a finnugor anyag gyűjtését ekkor már nagyrészt elvégezték ugyan, vagy a gyűjtés vége felé jártak (a szamojéd gyűjtéssel még nem jutottak ennyire), ez az anyag azonban akkor és még nagyon sokáig nem volt hozzáférhető. A magyar kutatóknak tulajdonképpen csak vogul és osztják anyag állt a rendelkezésükre. Fokos votják tárgyú disszertációja írásakor érezte, hogy kellő zürjén ismeret hiányában nem juthat megfelelő és jól megalapozott eredményekre. Ezért szánta rá magát zürjén anyag gyűjtésére s így az első világháború előtti jól képzett gyűjtők utolsó csoportjához tartozó gyűjtő-kutatóként indult el tudományos pályáján. A finn kutatók hosszú, több évre tervezett gyűjtésekre mentek, hatalmas anyagot jegyeztek fel, aztán legtöbbször meghalt, mielőtt a gyűjtés eredményét sajtó alá rendezhette volna. Fokos a zürjének között 8, majd második alkalommal 6 hetet gyűjtött. Hazajövet rögtön az anyag rendezéséhez és feldolgozásához látott. A világháború előtti anyaga kiadását egy évtizeden belül be is tudta fejezni. A hadifoglyok között feljegyzett szövegek és a szótár kiadása azonban már soká váratott magára, de Fokos szerencsére azon ritka kutatók közé tartozik, akik anyaguk sajtó alá rendezését és kiadását be tudták fejezni.

A jelenlevők közül, azt hiszem legtöbbször a finnugrisztikával való ismerkedésünkkor, Zsirai Miklóstól tanultuk meg Fokos munkásságát, első sorban a zürjénnel és az osztjakkal kapcsolatos kiadványai alapján értékelni. A Finnugor Rokonságunk nyelvhasznítás történeti részében az akkori fiatalok említésekor Zsirai néhány „súlyosabb nevet” sorol fel köztük „Fokos (Fuchs) Dávid (finnugor alaktan, mondattan, osztják nyelvtan, zürjén szövegek és nyelvi magyarázatok)” (556) említésével szerepel. E könyv megjelenését követően Fokos hírneve egyre öregbedett. Egy negyed századdal később a következő, a finnugorság kutatásának történetét időrendi korszakokban összefoglaló népszerű műben (Hajdú Péter, Finnugor népek és nyelvek. 1962) több korszakban is előfordul Fokos neve: az első világháborút megelőzően pályája indulásáról esik szó (395), a Horthy-korszakban kiadatlan zürjén szövegeiről és arról olvashatunk, hogy „az adott lehetőségek között a permi

és obi-ugor nyelvek alak- és mondattani jelenségeivel, a finnugor és török nyelvek mondattani egyezéseivel" foglalkozott (398), majd a legújabb nyelvészeti eredmények között zürjén szövegei és szótára kiadásáról történik említés (400). Hajdú Péter 1978-ban az eredmények rövid összefoglalását tovább bővítette. A régebbi legfontosabb munkaterületek említéséhez (Uráli nyelvrokaink, 19, 22) hozzáfűzte, hogy „Fokos-Fuchs Dávidnak a nyelvhasználat módszertana szempontjából is jelentős munkásságára" kell utalnia (24), továbbá zürjén szövegei, szótára, a Reguly-hagyaték és Munkácsi votják szövegeinek a kiadását is feltétlenül megemlítené tartotta (26).

Zsirai és Hajdú Péter nyelvtudománytörténeti összefoglalásai elsősorban Fokos-Fuchs legnevezetesebb, önálló kötetben megjelent munkáira utalnak, felidéznek Fokos munkásságát úgy, ahogy a legtöbb finnugor nyelvtudós tudatában él, de egyik sem tartalmazza azt a képet, melyet Fokos bibliográfiájának tanulmányozásából nyerhetünk. A szakköröknek készül ünnepi köszöntők és a nekrológok munkásságának már több rétegére és jellegzetességére világítanak rá, mint a nyelvészettörténeti összefoglalásokban az egy-egy kutatóra jutó terjedelem lehetőségei megengedik, de természetesen ezek sem kimerítőek.

Megkísértem Fokos bibliográfiája alapján számszerű összehasonlítást kapni publikációi tárgyköréről. A számláláskor a bibliográfia beosztási elveit követtem, azaz egyazon mű részletekben történt közzététele évenként külön szám alá került, pl. a Patkanov—Fuchs déli osztják nyelvtan négy részletben jelent meg a KSz. 7., 10. és 11. kötetében és a 12. kötetben megjelent részzel egyidőben különnyomatban is, így a bibliográfiában négyszer szerepel (a 3., 9., 17. és 28. szám alatt). A „figura etymologica" csak két szám alatt (125, 128), holott öt részletben, de a Nyr. 40. és 41. kötetében jelent meg. A bibliográfia számozásától kénytelen voltam azonban ott eltérni, ahol egy összefoglaló cím alatt különböző finnugrisztikai területekre tartozó cikkek vannak egyesítve, tehát elsősorban etimológiai közlemények esetében bomlott egy cím több számlálási egységre (pl. az Etymologische Beiträge című 91. pontját a bibliográfiának a magyar, a vogul, a zürjén és a votják tárgykörű cikkeknel is egy-egy tételként számításba vettem (függetlenül attól, hogy négy magyar etimológiát tartalmaz s nem egyet). Ilyen eljárással, a „szakosítást" a címek alapján végezve, azt az eredményt nyertem, hogy 13 vogul, 18 osztják, 4 obi-ugor, 45 zürjén, 7 votják, 7 permi, 1 volgai, 21 általános finnugor, 123 magyar, 3 altajisztikai, 18 urál-altaji, 5 jelentéstani könyv, tanulmány, cikk van a jegyzékben, 28 cikk pedig finnugor nyelvészek születésnapjának köszöntése, illetve finnugristákról írt nekrológ, és van 30 nem urálistikai tárgykörű. A recenziók megoszlása is lényegileg hasonló: 10 magyar, 4 vogul, 2 osztják, 14 zürjén, 3 votják, 6 permi, 1 cseremiszi, 5 finnugor, 2—2 uráli, urál-altaji, illetve 2 altajisztikai és 7 vegyes tárgykörű (mitológiai, őstörténeti, mondattan elméleti, irodalmi stb.) munkát ismertető, van továbbá 9 szemle folyóiratokról, kiadványsorozatokról. A számok, pontosabban a számlálás alapjául szolgáló egységek adott esetben természetesen nyelvészeti teljesen különböző értékűek, a zürjén szótár két hatalmas kötet a bibliográfiában ugyanakkora egysége, mint a *fecske* zürjén nevével írt rövid közleménye (314., 66.). Az azonban már nem lehet a véletlen műve, hogy finnségi vagy lappológiai vonatkozású cím sem a könyv- és cikkcímek, sem pedig a recenziók között nem található, a finn-volgai nyelvekkel kapcsolatosan is csak 1—1 (a cseremiszi és a mordvin mértékhatározóról l. a 297. alatt, továbbá l. a 96. alatt közölt ismertetést). A hungaro-

lógiai közlemények száma — 123 cikk és 10 recenzió — akkor is rendkívül nagy, ha nincs is közöttük könyv.

Érdeemes kicsit közelebről megvizsgálni, hogy a publikációs jegyzékben szereplő címeknek több mint a harmada miért tekinthető a címe alapján hungarológiai munkának.

Ebben kétségtelenül annak a diákkori, Pozsonyban megfoggant elhatározásnak a teljesítését is láthatjuk, mely szerint életét a magyar és a vele rokon nyelvek vizsgálatának akarta szentelni (vö. ALH 24: 3). Ha azonban a hungarológiai cikkek időrendi eloszlását is megnézzük, akkor úgy látszik, hogy a publikációs lehetőségek is irányították — ha nem is Fokos érdeklődési körét —, de legalábbis az éppen munkába vett témák kiválasztását. A hungarológiai cikkeknek a nagyobb fele (szám szerint 75) és valamennyi ilyen tárgyú recenzió a két világháború között jelent meg, amikor az egyre terjedő és erősödő fasizmus miatt Fokos publikációs lehetőségei meg voltak szorítva. A Zürjén szövegek befejező közleményén kívül csak a vogul-osztják duális-képzőről és egy vogul-osztják „névutó”-ról írt tanulmánya jelent meg ez időben a NyK-ben (45, 49, 50), a többi finnugrisztikai munkája külföldön látott napvilágot, így finnugor etimológiák, adalékok a zürjének hitvilágához, a finnugor és a törökségi lativuszi konstrukció, és egyéb szintaktikai egyezésekről, az obi-ugor deminutív-suffixumról írt cikkei (FUF 16, 18, 24, vö. FUF 27, MSFOu. 67, JSFOu. 50), a Finnugor—török mondattani egyezések folytatásokban a pozsonyi Magyar Figyelő (2—3) két évfolyamában, jelent meg zürjén tárgyú munkája Bécsben, finnugrisztikai Tartuban, német, ill. francia nyelvű közleménye nem itthoni lapokban (l. bibl. 105., 213., 101., 136. sz. alatt); hazai publikációi a KSz. (18, 20, 21) és a Népünk és Nyelvünk (9) néhány kötetén kívül nagyobb mennyiségben csak két helyen találhatók: az 1919—1944 közötti 184 publikációból 130 a Nyr.-ben, 30 pedig az izraelita hitközség valamilyen kiadványában (a Libanont és az Egyenlőséget is ide számítva). A Nyr. profilja és olvasóközönsége pedig elsősorban magyar tárgyú cikkek kiadását tette lehetővé, csak az ismertetések közé kerülhetett a magyar nyelv szempontjából sem érdektelen uralisztikai munkák bemutatása.

A finnugrisztikai és a hungarológiai tárgykörű munkák viszonyát illetően Fokos felfogása és képzettsége más mint a mienk, akik most születésének századik évfordulója alkalmából emlékezünk rá. Köztudomású, hogy nemcsak a műszaki, biológiai stb. tudományok, hanem a filológia területén is századunk a szakosodás irányába halad. Egyetemeinken a gazdasági nehézségek ellenére is a 20. század közepére az uralisztikai és a hungarológiai képzés ketté vált, sőt egyre inkább a felé haladunk, hogy ezen belül is specializálódunk. Fokos és a mesterül tisztelt Munkácsi Bernát számára a magyar a finnugor nyelvek egyike, a magyar nyelvészet művelésére nekik a finnugrisztikán belül nyílt lehetőségük, nekik ez nem jelentett átrándulást egy a munkaterületükkel rokon szomszédos területre. Az ő számukra a hungarológia ugyanúgy a finnugrisztika egyik területe volt, mint ahogy ma is mindenütt az, kivéve a magyar nyelvű lakosság körében. Fokos hungarológiai cikkei között van számos olyan, melyet hungarológus alapos finnugrisztikai képzettség nélkül nem tudott volna megírni, pl. *Az, a* (MNy. 54), Etimológiai észrevételek (*az, a; bór; csir; darázs; dög; dug; hull; húr; kesa*: NyK 61) stb. A kétféle magyar *e*-hang történetéhez is csak finnugor nyelvész szolgáltathat zürjén megfelelőek alapján adalékokat (Nyr. 66). A Verantius Faustus Dictionariumáról, vagy Ponori Thewrewk József Verancsics-kiadásáról (Nyr. 51) írt

cikk viszont nem árul el semmit sem a szerző alapos finnugor felkészültségéről, de pl. az *Ed* (uo.) a kitűnő hungarológiai és finnugrisztikai felkészültségéről egyaránt tanúskodik.

Az egyformán alapos hungarológiai és finnugrisztikai érdeklődés és felkészültség Fokos Dávidot a mai nyelvésznezmedékkel szemben az előző nezmedékekhez köti. Ez a sajátossága azonban a most induló legifjabb nyelvésznezmedékkel talán össze is köti, mert legújában, a finnugor szak bevezetésével, e két képzésmód ismét közelebb került egymáshoz, hiszen a magyar szakosok vehetik fel harmadik szaknak a finnugor szakot, s ezek közül is elsősorban a nyelvészek terjesztik ki tanulmányaikat erre a szakra is. Van azonban Fokos munkásságának egy olyan jellegzetessége is, mely csak az előző nezmedékekhez csatolja: a magyar nyelv és a hozzá legközelebb álló obi-ugor és permi nyelveken kívül a finnugor nyelvcsalád további kapcsolatai nemcsak érdekelték, hanem kutatási területéhez is tartoztak. Érdekes módon a finnugor—szamojéd kapcsolatokkal kizárólag csak ismertetéseiben foglalkozott, a finnugor és altaji nyelvek egybevetése viszont ifjú kora óta foglalkoztatta. E kérdéssel kapcsolatosan a véleménye hosszú kutatói munkássága alatt csak annyiban módosult, hogy fiatalon bebonyitottnak tekintette az uráli és az altaji nyelvek rokonságát, s ehhez a bizonyított tényhez akart további adalékokat szolgáltatni. Az urál-altaji rokonságban öreg korában is hitt, de akkor már úgy vélekedett, hogy az altaji nyelvek rokonságát Ramstedt bebonyította, az uráli és az altaji nyelvek közös eredetét azonban még további bizonyítékokkal kell megerősíteni. Elválásukat 12 ezer évvel ezelőttre datálta, az idő túlságosan hosszú volta miatt szerinte elegendő szóképzleti és hangtani bizonyíték találása nagyon valószínűleg, ezért Fokos, aki több altaji nyelvet is jól ismert, az uráli nyelvekben állandóan kereste azokat a szerkezeti, szemléleti vonásokat, melyekhez hasonlókat az altaji nyelvekben is találni, az indoeurópai nyelvekben pedig nem.

Mindezeket egybevetve Fokos a századvég és a századforduló azon nyelvészei közé tartozott, akik múlt század végének felfogása és követelményei szerint készültek fel finnugor nyelvészeti munkásságukra. Első feladatának a gyűjtést és azt követőnek a gyűjtött anyag feldolgozását tartotta. A feldolgozást és a nyert anyag tudományos értékesítését úgy végezte, hogy hitt az uráli és az altaji nyelvek ősi rokonságában s ehhez igen széles horizontra való kilátás társult: alapos indoeurópai nyelvészeti képzettség, amihez még arab és sémi ismeretek és rendkívül tágkörű nyelvtudás is párosult. Mindezek Fokos Dávidot a múlt század nagy finnugor nyelvészei — Castrén, Budenz, Ahlqvist, Munkácsi stb. sorába — időrendben utolsó odatartozónak mutatják, s noha 1970-ig publikált s folyamatosan rendszeresen követte a nyelvtudomány fejlődését, sőt alkalmazta is, ennek ellenére már a mostani kicsiny történeti távlat is az előző nagy nezmedék egyetlen 20. században dolgozó tagjának láttatja őt.

VÉRTES EDIT

David Fokos-Fuchs der Finnougrist

von EDITH VÉRTES

David Fokos-Fuchs wurde von seinen Kollegen an seinem 70sten, 75sten, 80sten, 85sten und 90sten Geburtstag gefeiert, wobei man bis auf die letzte, das Lebenswerk zusammenfassende Sitzung, immer Gelegenheit hatte, die Ergebnisse der letzten fünf Jahre hervorzuheben. An der hundertsten Feier seiner Geburt, können wir seine Publikationen (1905—1970) das erste Mal aus einer kleinen Perspektive überblicken. Daraus, ergibt sich, daß er, obzwar er die Entwicklung der Sprachwissenschaft wohl gekannt und verwendet hat, jedoch als letzter grosser Vertreter der Finnougristen des vergangenen Jahrhunderts einzuschätzen ist. Einerseits, weil bei ihm die Hungarologie ein Teil der Finnougristik war und nicht eine ihr ganz nahe stehende Wissenschaft, andererseits, weil er die Verwandtschaft der uralischen und altaischen Sprachen in seiner Jugend schon als bewiesen betrachtete, später daran nur glaubte und zum Beweis sein Mögliches tun wollte.